

РОЗДІЛ 6. ДОШКІЛЬНА ПЕДАГОГІКА

ПЕДАГОГІЧНІ ЗАСАДИ ВИХОВАННЯ ОСНОВ МОРАЛЬНОЇ КУЛЬТУРИ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

PEDAGOGICAL PRINCIPLES OF UPBRINGING THE FUNDAMENTALS OF MORAL CULTURE IN PRESCHOOL CHILDREN

У статті виокремлено складові моральної культури дитини дошкільного віку, найбільш доступні для засвоєння нею: моральні якості (чесність, правдивість, увічливість, гостинність, скромність); моральні категорії (товариськість, повага до інших, чуйність) і моральні норми (повага до інших, взаємодопомога, турбота про молодших). Відповідно визначено і т. зв. показники моральності: пізнавально-інформаційний (наявність знань про моральні категорії, моральні норми, якості; розуміння сутності морально-етичних категорій відповідно до віку); емоційно-мовленнєвий (уміння висловлювати свої почуття; володіти власними емоціями; регулювати поведінкові прояви; адекватно використовувати у мовленні слова, які позначають моральні категорії) і діяльно-поведінковий (доброзичливість, турбота, які виявляються у ставленні до інших людей, наявність власного досвіду добродійних проявів, безкорислива допомога і діяльність). Увіражено особливості морального розвитку старших дошкільників. Зокрема акцентовано на тому, що у цьому віці відбувається інтенсивне формування різних умінь, досить значущих як для самої дитини, так і для осіб, котрі її оточують; подальший розвиток навичок самообслуговування і поведінки з навколишніми об'єктами, та найголовніше – спілкування з людьми зі свого оточення. Старший дошкільник уже має значні можливості для оволодіння суспільно цінними формами поведінки, пізнання себе як суб'єкта діяльності, як носія певних якостей і вмінь.

Обґрунтовано педагогічні засади виховання моральної культури дошкільників: сприятливий психологічний клімат у взаєминах дітей і дорослих, у якому в дітей виникає потреба у стосунках морально-ціннісної спрямованості; оволодіння дітьми старшого дошкільного віку прийомami осмислення моральних норм, аналізу ситуацій морального змісту, планування й оцінювання вчинків, умінням передбачати можливі способи поведінки та її результати – і на цій основі приймати усвідомлені етичні рішення; практичне втілення дітьми моральних норм через самостійно здійснювані вчинки.

Наголошено на важливості взаємодії закладу дошкільної освіти із сім'ями вихованців, що є надійною запорукою ефективного розвитку моральної культури старших дошкільників.
Ключові слова: моральне виховання, моральний розвиток, моральна культура, моральні якості, моральні категорії, моральні норми, заклад дошкільної освіти, дошкільники.

The article singles out the components of a preschool child's moral culture, which are most accessible for them to learn: moral qualities (honesty, truthfulness, politeness, hospitality, modesty); moral categories (sociability, respect for others, sensitivity) and moral norms (respect for others, mutual assistance, care for younger ones). Accordingly, the so-called indicators of morality have been identified: the cognitive and informational indicator (knowledge about moral categories, moral norms, qualities; understanding of the essence of moral and ethical categories according to the age); the emotional and speech indicator (the ability to express one's feelings; to control one's emotions; to regulate behavioural manifestations; to adequately use words which denote moral categories in speech) and the activity-behavioural one (benevolence, care, which are manifested in attitude towards other people, one's own experience of benevolent behaviour, selfless help and activity).

The article highlights peculiarities of moral development of senior preschool children. In particular, emphasis is placed on the fact that at the senior preschool age there is an intensive formation of various skills which are quite significant both for the child him/herself and for the people around him/her, self-care skills become stable and so do skills for handling surrounding objects and, most importantly, for communicating with people from their environment. A senior preschooler already has significant opportunities for mastering socially valuable patterns of behaviour, getting to know him/herself as an agent of activity, as a bearer of certain qualities and skills.

There have been substantiated pedagogical principles of upbringing the moral culture in preschoolers: a favourable psychological environment in relationship between children and adults, in which children have a need for moral-value oriented relationships; mastering by older preschoolers the techniques of understanding moral norms, analyzing situations with moral content, planning and evaluation of actions, the ability to predict possible ways of behaviour and its results – and on this basis to make ethical decisions they are fully aware of; practical implementation of moral standards by children through independently performed actions.

It is emphasized on the importance of interaction between the preschool education institution and children's families, which is a reliable guarantee for the effective development of the moral culture in senior preschoolers.

Key words: moral upbringing, moral development, moral culture, moral qualities, moral categories, moral norms, preschool education institution, preschoolers.

УДК 373.2.015.31:17.022
DOI <https://doi.org/10.32782/2663-6085/2024/68.2.42>

Івах С.М.,
канд. пед. наук, доцент,
доцент кафедри загальної педагогіки
та дошкільної освіти
Дрогобицького державного
педагогічного університету імені Івана
Франка

Постановка проблеми у загальному вигляді. Виховання моральної культури особистості є одним із провідних завдань сучасної вітчизняної освіти. Закон України «Про освіту» зобов'язує педагогічних працівників: «...настановленням і особистим прикладом утверджувати повагу до принципів загальнолюдської моралі: правди, справедливості, відданості, патріотизму, гуманізму, доброти, стриманості, працелюбства, поміркованості, інших добродійностей» [2], виховувати молоде покоління зі сформованими стійкими моральними якостями, потребами, почуттями, навичками і звичками моральної поведінки, що ґрунтуватимуться на етичних ідеалах, нормах і принципах.

Базовий компонент дошкільної освіти в Україні проголошує головним завданням дошкільної освіти допомогу дитині в оволодінні «наукою життя», у становленні особистості, що передбачає постійний фізичний, інтелектуальний та духовний розвиток, а також уміння взаємодіяти з іншими людьми, прагнення до саморозвитку та самовдосконалення.

Саме в дошкільний період важливо усвідомити, як спілкуються люди, що вони цінують, які заборони існують у суспільстві. Власне упродовж такого ознайомлення і відбувається формування дитячого світогляду, розуміння добра і зла, власного ставлення до інших осіб та своєї поведінки, опанування мистецтва комунікації, а також уміння враховувати у власній діяльності інтереси та потреби інших членів суспільства.

Отже, знання вимог суспільства щодо правил поведінки і взаємовідносин у ньому, здатність до співпереживання, радості співчуття до інших, постійний особистісний розвиток і становлять суть моральної культури. Без неї індивідуум неспроможний стати особистістю, нормально взаємодіяти у соціумі з іншими. Тому сьогодні питання формування моральної культури дитини вже з ранніх років є не лише актуальним, а й украй необхідним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Особливості розвитку моральної культури дітей дошкільного віку слугують об'єктом дослідження багатьох вітчизняних науковців. Серед ключових тем, які вони висвітлюють, такі: «моральне виховання та розвиток»: А. Божко, О. Василенко, В. Іванова [3], І. Княжева [5], В. Короленко [6], Л. Лохвицька [9], Ю. Никоненко [11], О. Соцька; «моральна свідомість»: Н. Білоусова, О. Галян; «моральні норми»: Л. Василенко, Н. Волощенко та А. Корнійчук, В. Ляпунова та В. Волкова [10]; «культура поведінки»: С. Заблоцька, Л. Карнаух, Н. Пихтіна, А. Теплюк, І. Шишова, В. Яценко; «співпраця з батьками»: А. Гончаренко, О. Гринчук, С. Гром, В. Кушнір [7], О. Мельничук, Т. Поніманська [12], А. Просенюк [13], О. Сов'як.

Як твердять науковці, саме у дошкільному дитинстві закладаються основні моральні інстанції, зміцнюються гуманні відносини, формується ставлення до інших людей. Дослідники наголошують, що моральний розвиток насамперед передбачає усвідомлене формування моральних почуттів та відповідної поведінки особистості. Увіраження уявлень особистості про навколишній світ, гуманні взаємини між людьми розпочинається ще з дошкільних років, одночасно з розвитком у дитини моральних почуттів і якостей (співчуття, милосердя, любові до близьких). Основою морального розвитку дошкільника є виховання його гуманних почуттів. Очевидно, що гуманність (людинолюбство, доброзичливість, турботливість, співчутливість, дружлюбність, чуйність, здатність до співпереживання) як система переконань людини зумовлена її моральними нормами та цінностями і характеризує міжособистісні стосунки.

Відтак, виховання гуманних почуттів дошкільника відбувається упродовж його взаємин з однолітками й дорослими. Адже для дітей дошкільного віку надзвичайно важливо бачити зв'язок між теоретичними категоріями моралі та їх практичним утіленням у реальному житті. Дітям важливо бачити на практиці різні моделі поведінки і розуміти їх правильність чи неправильність. Це уможливіє розширення й поглиблення їхніх знань про сутність і специфіку відносин між людьми, їх аналіз на основі власного сприйняття. При цьому вихователі слід пам'ятати, що «...жодна найвитонченіша техніка не даватиме розвивального результату, якщо сам педагог – людина неморальна, егоїстична. Лише гуманний, висококультурний наставник зможе виховати справді культурну особистість, яка уважно ставитиметься до тих, хто поруч, умітиме творчо працювати й радіти з того, яка цінуватиме красу природи й сприйматиме всю гармонію світу. Це слід зрозуміти самому педагогу, а не чекати від інших фахівців алгоритмів дій, порад, які самі собою здійснять диво морального виховання» [6, с. 102].

Аби моральні уявлення стали основою поведінки, вони мають закріпитися у дитячому досвіді. І завдання дорослих не в тому, щоб нав'язати вихованцеві моральні формули у готовому вигляді, а в тому, щоб організувати його поведінку відповідно до етичних норм. Тобто, розв'язуючи освітньо-виховні завдання, вихователь має створювати такі умови, які б уможливили дитині індивідуальний розвиток, самовдосконалення. Тільки розвинений внутрішній світ, уміння усвідомлювати свої переживання, радіти, дивуватися, сердитися є підґрунтям для становлення самосвідомості, а також розвитку вміння регулювати власну поведінку, поважати й цінувати інших та себе [13, с. 72].

Зазначене підкреслює важливість формування основ моральної культури дітей дошкільного віку та

створення сприятливих умов для їхнього морального розвитку, що й зумовило вибір теми нашої наукової розвідки, **метою** якої є обґрунтування педагогічних засад виховання основ моральної культури у дітей дошкільного віку.

Виклад основного матеріалу. Стрижневою метою морального виховання дітей дошкільного віку є розвиток моральної культури, створення умов для становлення моральної свідомості. Остання, на думку В. Фольваркової, тісно пов'язана з «...моральною поведінкою, котра як засіб становлення взаємин між людьми характеризується етичним рівнем цих взаємин» [14, с. 16]. На думку дослідниці, активна чи пасивна моральна позиція особистості виявляється не стільки через ступінь реалізації в поведінці відповідних норм і цінностей, скільки через її здатність виявляти активність у створенні ціннісних взаємин між людьми.

Відомі психологи (Л. Божович, Л. Виготський, Д. Ельконін, Г. Люблінська) вважають найбільш доступними для засвоєння дітьми дошкільного віку такі складові моральної культури, як моральні якості (чесність, правдивість, увічливість, гостинність, скромність), моральні категорії (товариськість, повага до інших, чуйність) і моральні норми (взаємодопомога, турбота про молодших). Відповідно до означеного, науковці виокремлюють три показники моральної культури: пізнавально-інформаційний, емоційно-мовленнєвий і діяльнісно-поведінковий [3, с. 628]. Стисло охарактеризуємо їх.

Так, пізнавально-інформаційний чинник моральної культури включає наявність у дитини знань про моральні категорії, моральні норми, якості; розуміння сутності морально-етичних категорій відповідно до особливостей дошкільного віку.

Емоційно-мовленнєвий компонент моральної культури передбачає уміння висловлювати власні почуття, володіти своїми емоціями, регулювати поведінкові прояви, адекватно використовувати у мовленні слова, які позначають моральні категорії.

Зауважимо, що важливою частиною морального фонду особистості і яскравим вираженням її моральних якостей є культура поведінки. Тому у структурі моральної вихованості дітей старшого дошкільного віку увиразнено ще й третій, діяльнісно-поведінковий компонент, що означає готовність дитини до варіативних дій у життєвих ситуаціях морального вибору, наявність адекватної оцінки моральних дій і вчинків.

Так, саме у культурі поведінки реалізуються сутнісні моральні норми особистості, яка втілює їх у ставленні до інших, до діяльності, до продуктів матеріальної і духовної культури, до самої себе. Попри те існують численні визначення сутнісних характеристик культури поведінки. Ми поділяємо тлумачення Н. Кушнір, для якої культура поведінки – це «...важлива соціальна, педагогічна та психологічна проблема, котра не зводиться до

формального виконання етикету. По суті, культура поведінки – це дієве вираження таких моральних норм, як турбота про молодших, тварин, взаємодопомога, що виявляються людиною повсякденно і в найрізноманітніших умовах» [7, с. 119]. Показниками сформованості моральної поведінки постають добровільність дотримання норм моралі у щоденній поведінці, незалежно від наявності чи відсутності контролю з боку дорослих, здатність протистояти негативним впливам і вчинкам інших, необхідність шукати і знаходити оптимальний варіант поведінки відповідно до ситуації, яка склалася [Там само, с. 120].

Дослідниця Л. Лохвицька під моральною культурою дитини старшого дошкільного віку розуміє «...сукупність способів самоорганізації діяльності відповідно до морально-естетичних вимог суспільства шляхом зіставлення власних «етичних інстанцій» із соціальними очікуваннями рідних, старших, однолітків. Моральна культура поведінки характеризується у двох аспектах: по-перше, вона визначає міру засвоєння старшим дошкільником уявлень і знань про правила поведінки, сформованість моральних почуттів, соціальних мотивів діяльності, з іншого, – фіксує здатність виразити їх у поведінці соціально схвалюваними засобами» [9, с. 371].

Розкриємо сутність основних моральних категорій, якими під силу оволодіти старшим дошкільникам. Товариськість і дружба постають показниками гуманності та відображають такі міжособистісні взаємини, що характеризуються особливим емоційно-почуттєвим фоном. Міжособистісні відносини, які ґрунтуються на єдності інтересів у спільній діяльності, на духовній спорідненості, називаються товариськістю. Вона передбачає спільну діяльність, єдність мети діяльності й відповідну емоційну забарвленість стосунків, прагнення до взаємодопомоги, солідарності й підтримки [11, с. 133]. Дружба, на відміну від товарищескості, передбачає внутрішню близькість між дітьми і залежить від рівня моральної культури особистості.

На думку Г. Канніцької, розуміння дружби прямо залежить від вікових особливостей дитини. Зокрема у старшому дошкільному віці воно пов'язується з участю у провідній формі діяльності – грі, а моральні якості однолітка визначаються його ставленням до інших. Зрозуміло, що саме в цей період розвивається здатність розуміти інших, співпереживати їм. Загалом таке дружнє спілкування має досить високу моральну цінність, а наявність друзів небезпідставно вважається однією з «...найважливіших передумов психологічного комфорту й задоволення життям» [4, с. 45].

Наступна моральна категорія – повага до інших – означає таке ставлення до людини, що ґрунтується на визнанні її гідності та проявляється

у певних суб'єктивних діях і формах. Практично повага реалізується у пошані, що передбачає визнання особистих чеснот іншої людини, а також активність особистості щодо реалізації нею потенціалу людяності. Одним із важливих видів поваги є моральна самоповага, що, як і повага до своїх ближніх, вважається невід'ємною основою повноцінного людського спілкування [5, с. 183].

Не менш важливою, на наш погляд, моральною категорією постає співчуття, що передбачає можливість зрозуміти почуття й думки іншого, пережити те, що він переживає. Як слушно зазначає А. Богуш, «це одна з елементарних і разом з тим фундаментальних якостей людини як суспільної істоти, що певним чином обмежує власний егоїзм кожної людини, дає змогу кожному поставити себе на місце іншого й уявити в ньому собі подібного» [1, с. 21].

Як ми вже наголошували, до моральних якостей людини також належать правдивість, чесність, скромність, доброзичливість, піклування про інших, увічливість, гостинність тощо. Проаналізуємо їх більш докладно.

Так, науковиця О. Лазарева поняття «скромність» трактує як одну з моральних якостей, що «... характеризує особистість стосовно її ставлення до інших і самого себе та проявляється в тому, що людина не визнає за собою ніяких виняткових чеснот або прав, самовільно підпорядковує себе вимогам суспільної дисципліни, обмежує свої потреби відповідно до наявних у певному суспільстві матеріальних умов, ставиться до всіх людей із повагою, проявляє терпимість до їхніх недоліків, водночас критично ставиться до власних переваг і недоліків. Це форма усвідомлення особистістю своїх обов'язків перед суспільством і людьми. Скромність – це стримана, врівноважена поведінка, прояв уміння володіти собою, показник самоповаги й шанобливого ставлення до інших» [8, с. 48].

Серед необхідних моральних якостей, які потрібно формувати у дітей старшого дошкільного віку, О. Лазарева виокремлює також правдивість, котра «... характеризує людину, яка взяла собі за правило говорити істину, не приховувати від себе та інших реального стану речей; яка виражає й формує моральну довіру між людьми і визначається загальнолюдською умовою співіснування та взаємодії» [Там само, с. 49]. Із правдивістю дослідниця тісно пов'язує ще одну важливу моральну категорію – чесність, що є однією з найголовніших складових моральної культури. Чесність включає відповідальне ставлення до взятих на себе зобов'язань, принциповість, упевненість у правильності власних дій чи виконуваної справи, неприхованість мотивів, якими керується людина у своїх учинках, а також повагу до законних прав інших [Там само, с. 50].

Як акцентує Т. Поніманська, «...доброзичливість передбачає співчутливе, прихильне ставлення до інших людей, піклування про них. У поведінці старших дошкільників вона проявляється у загальному емоційно-позитивному ставленні до інших, турботі про них, відчутті радості й задоволення від взаємодії з ними» [12, с. 6].

На думку дослідниць В. Ляпунової, В. Волкової, увічливість полягає у доброзичливості, привітності до інших людей. Вона виявляється у зовнішніх манерах поведінки дитини: у привітному виразі обличчя, посмішці, тоні спілкування, що створює підґрунтя для забезпечення доброзичливого ставлення до людей, комфортності у взаєминах із ними. Зі свого боку, доброзичливість дасть змогу запобігти можливим конфліктним ситуаціям і повернути увагу співрозмовника до себе [10, с. 104].

Висновки. Отже, рівень сформованості моральної культури у дітей старшого дошкільного віку можна визначити за допомогою пізнавально-інформаційного, емоційно-мовленнєвого і діяльнісно-поведінкового показників. Найбільш доступними для засвоєння старшими дошкільниками, є такі складові моральної культури, як моральні якості (чесність, правдивість, увічливість, гостинність, скромність), моральні категорії (товариськість, повага до інших, чуйність) і моральні норми (взаємодопомога, піклування про молодших).

Вважаємо, що сучасна система дошкільної освіти покликана допомогти дитині адаптуватися до тих сфер, у яких проходитиме її життєдіяльність, враховуючи вимоги до людини у цих сферах. Зважаючи на поступовість та певну поетапність морального формування особистості дитини у дошкільному віці, важливо сприяти засвоєнню тих моральних цінностей, які забезпечать гармонію її поведінки.

Ми переконані, що виховання на основі гуманних цінностей забезпечить кожній дитині моральне спрямування, яке в майбутньому надасть їй стійкості проти численних спокус і допоможе йти правильним життєвим шляхом. Адже прищеплені в дошкільному дитинстві живі враження від побаченого й почутого формують моральний світ дитини, шліфують душу майбутньої дорослої особистості.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Богуш А. Дефініція «духовність» і «моральність» в аспекті національного виховання в Україні. *Морально-духовний розвиток особистості в сучасних умовах*. 2000. Кн. 1. С. 18–23.
2. Іванова В. Формування моральної вихованості дошкільника на основі психологічних механізмів. *Молодий вчений*. 2018. № 1(2). С. 627–631.
3. Канніцька Г. Виховання моральної культури дітей у взаємодії закладу дошкільної освіти та сім'ї. Матеріали науково-практичної конференції «Перспективні напрямки розвитку сучасних педагогічних та психологічних наук» (Харків, 11–12 лютого 2022 р.). Харків: СО «ЦПД». 2022. С. 44–47.

4. Княжева І. Моральне виховання дітей старшого дошкільного віку в умовах взаємодії ДНЗ і сім'ї. *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. Педагогічні науки*. 2016. № 3. С. 182–187.

5. Короленко В. До проблеми морального виховання дітей дошкільного віку. *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. Педагогічні науки*. 2015. № 2. С. 101–104.

6. Кушнір Н. Роль моралі в педагогічному процесі. *Педагогіка і психологія професійної освіти*. 2006. № 2. С. 119–120.

7. Лазарева О. Психологічні особливості розвитку моральної свідомості дітей дошкільного віку. *Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки*. 2015. № 2. С. 46–55.

8. Лохвицька Л. Моральний розвиток дошкільників: теоретичний аналіз сутності та особливостей. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 12: Психологічні науки*. 2014. Вип. 43. С. 369–375.

9. Ляпунова В., Волкова В. Психолого-педагогічні умови формування моральних цінностей у дітей старшого дошкільного віку. *Збірник наукових праць Херсонського державного університету. Педагогічні науки*. 2018. Вип. 82(3). С. 102–106.

10. Никоненко Ю. Особливості морального розвитку та виховання дітей дошкільного віку. *Психологія: реальність і перспективи*. 2013. Вип. 2. С. 132–136.

11. Поніманська Т. Гуманістичне виховання дітей дошкільного віку як педагогічна взаємодія. *Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в закладах освіти*. Рівне: РДГУ, 2005. Вип. 31. С. 4–7.

12. Просенюк А. Педагогічна культура майбутніх вихователів як передумова виховання моральних почуттів у дошкільників. *Науковий вісник Південно-українського національного педагогічного університету ім. К. Д. Ушинського. Педагогічні науки*. 2016. № 1. С. 71–75.

13. Фольваркова В. Показники та рівні розвитку моральної свідомості особистості. *Дошкільна освіта*. 2004. № 3 (5). С. 15–19.